

Людмила ДИКА

СУФІКСАЛЬНИЙ СЛОВОТВІР ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM (на матеріалі говірок полісько-середньонаддніпрянського порубіжжя)

Іменники *pluralia tantum* є класифікаційним різновидом категорії числа, яким властива лише форма множини [1: 97]. Формально окремі іменники *pluralia tantum* можуть мати форми однини, але для більшості множинних іменників вони є неможливими. З погляду семантики множинні іменники виявляють співвідносність з граматичним значенням форм однини і множини, вони виражають омонімію обох чисел [5: 70].

Іменники *pluralia tantum* позначають: а) матеріально-речовинні предмети; б) сукупність предметів зі значенням збірності; в) дії, процеси, стани; г) відрізки часу, свята, традиційно-побутові обряди; ґ) деякі власні назви [1: 97]. У сучасній українській літературній мові множинні іменники є непродуктивними [5: 71]. У діалектній мові цей клас іменників практично не досліджувався. Одним із перших, хто звернув увагу на слова, „які чув тільки в множині”, був П.Гладкий [2: 131].

У говірках сіл Бориспільського району Київської області зафіксовано близько 150 множинних іменників, утворених за допомогою суфіксів *-к(и)*, *-ин(и)*, *-ц(и)*, *-ат(а)*, *-ан(и)*, *-оич(и)*, *-ечк(и)*, *-к(а)* та нульового суфікса.¹

Найвищу продуктивність виявив фонетично варіативний суфікс *-к(и)/-к(і)*, який є омонімічним. За допомогою суфікса *-к(и)/-к(і)*₁ утворено іменники, що означають збірні поняття, співвідносні з реаліями, які є наслідком певних дій, процесів; мотивуючими є префіксовані дієслова. Насамперед це назви відходів речовини або її залишків після переробки та інших дій: *одв'їжки* ‘відходи зерна після молотьби і провіювання’ (Вр, Сш), *вис'їжки* (Сш), *вис'їжк'ї* (Лб) ‘залишки борошна після просіювання’, *вишкребки* ‘хліб з останнього тіста’ (Кй), *обм'їшки* ‘корм змішаний з висівками’ (Жг), *недоїдк'ї* ‘те, що лишилося недоїденим’ (Ів, Вр, Лб, Ст), *недоноск'ї* ‘старий одяг чи взуття, які хтось доношує’ (Вр, Лд, Лб). Ймовірно, за аналогією до цих структур утворено відіменниковий дериват *остр'їшки* ‘залишки злакових рослин у соломі’ (Вр, Сл): *кажу / чим же йа д'їтеї годуват' буду / а вин / остр'їшками годуй / хата соломоїу ўкрита / дак остр'їшками годуй* // (Вр). Деякі із зафіксованих дериватів із

¹ Матеріалом дослідження послужили записи спонтанного мовлення (близько 70 годин) мешканців сіл Бориспільського району Київської області.

суфіксом $-k(u)/-k(i)_1$ у тексті мають синтаксичні зв'язки, притаманні іменникам у формі однини, пор.: *посадили за обм'їшки / що годувала свиней / обм'їшувала / отуїей обм'їшки уз'ала / д'їт'ам шонебуд' їварит' // (Жт).*

Окремі іменники, які формально можуть мати форму однини, зафіксовані в говірках у формі множини **остатк'ї** 'залишки': *їз молока остатк'ї / перегон // (Рг), недостатк'ї* 'час бідності, злиднів': *у сорок с'омому тоже були недостатк'ї // (Рг).* Такі випадки трапляються і в літературній мові, коли іменники, які мають форму однини, набувають нетипової для них форми множини, „що виходить за межі співвідносності з формою однини і пов'язано зі своєрідним семантичним зміщенням, формуванням нових лексичних значень” [1: 97]. Подібне спостерігаємо серед віддієслівних дериватів, утворених за допомогою суфікса $-k(u)/-k(i)_2$, які є назвами абстрактних іменників. Формально ці деривати також можуть мати форму однини, однак у говірках зафіксовані у формах множини: **видумки** 'вігадки' (Рг, Кй, Ст, Сш): *ус'аки бл'уда / ус'аки видумки // (Сш); розказки* 'розповіді': *Соїник'ї як будто би / так по'росказках / б'їл'и тис'ач'ї год силу // (Сш); балачк'ї* 'говір': *у нас у селах балачк'ї однаков'ї // (Вр); 'розповідь' (Рг, Ст): це матирин' балачк'ї / а їа ни зам'їчу // (Рг).*

За допомогою суфікса $-k(u)/-k(i)_3$ утворено назви, що позначають відрізки часу, свята, традиційно-побутові обряди; ця група лексики практично не поповнюється: **оїсинки** 'святкування закінчення жнив' (Жт), **обїсинк'ї** (Лб), **поминки** 'обід за упокій померлого' (Вр, Сш), **с'атки** 'час від Різдва до Водохреща' (Кй): *хлоц'ї с'атки виган'аїт' дереїїаними молотками по воротах // (Кй); с'атк'ї* (Ів, Лб): *вар'ат' кут'у і кладут' с'їно / а тод'ї як проїдут' с'атк'ї / дак даїт' скотин'ї // (Ів), зроби 'дні через тиждень після Великодня, коли люди йдуть на кладовище провідувати померлих' (Ст, Сш), **зробк'ї** (Жв, Вр, Лб); **досв'їтки** 'час, коли восени або взимку молодь збиралася для праці і розваг' (Кр, Лб, Сн, Сш): *пр'адут' на досв'їтках // (Кй).**

Певну продуктивність виявляє суфікс $-k(u)/-k(i)_4$ в утворенні назв предметів, серед яких: а) похідні від дієслівних основ: **зробк'ї** 'пристрій до коси у вигляді невеличких граблів' (Лб), **виїжки** 'ремінці, якими правлять кіньми' (Вр), **обмотк'ї** 'смуги тканини, якими обмотували ноги' (Вр), **опорк'ї** 'старі зношені чоботи': *жили тод'ї ус'ї б'їдно / на ногах як'їс' опорк'ї там // (Лб); стукалк'ї* 'туфлі без задників на високих каблуках' (Лб); **пидт'ажк'ї** 'ремінці для підтягування штанів' (Ів), **нос'їлк'ї** 'пристрій для перенесення вантажів' (Лб), **натичк'ї** 'дрючки': *бат'ко уз'али / да понабївали їл'їсу натичк'ї / да понали'тали / да їз т'їейї л'їсу зробили хату // (Жт); перел'їтки* 'дерева, що родять через рік': *то дв'ї їаблун'ї / проїшлиї год дак поїшти ї ни цв'їли / чи воно ўже перел'їтки були // (Жв); б) похідні від іменникових основ: спидк'ї 'сплетена підставка для перевезення вантажу': *гнїй возит' / с'їчку возит' / доїчок же ни було / а плїли / спидк'ї звали / таке як оїе стил' / тико шоб на сан'ї воно л'агло /**

бил'ше // (Лб), *санки* 'санчата' (Ів). Окремі деривати утворено префіксально-суфіксальним способом та шляхом словоскладання: *одв'ірки* 'один з бокових брусів рами дверей' (Лб), *пиднижки* 'пристрій у ткацькому верстаті' (Ст, Рг), *четверорожк'і* 'вила з 4 зубцями' (Лб), *трирожк'і* 'вила з 3 зубцями' (Лб).

За допомогою суфікса *-к(и)/-к(і)*₅ від прізвищ, прізвиських або імен утворено назви родин, зокрема такий тип творення зафіксовано в говірці С. Любарці: *Марусинк'і тут жили / Марусинс'ка вулиц'а / Марус'а була / Марусинками називали* //; *Домчинк'і / Гопкали вони / а Домченк'і звали / Домченко тут буў* //; *Миколашк'і були / колис' д'ід буў Миколашка / д'ід Микола буў* //, *чогос' Устинк'і їх звали / баба Ус'т'а була* //.

Продуктивним суфікс *-к(и)/-к(і)*₆ виступає у творенні назв кутків, територій; твірна основа таких дериватів часто є затемненою: *ку'ток Об'ірки* (Ст), *ку'ток Глики* (Сш), *ку'ток Кр'ачки* (Кй), *Криничк'і / м'ісце / викапана криничка* // (Жт), *верболозк'і* 'зарості верболозу' (Лб).

У досліджуваних говірках суфікс *-ин(и)* є омонімічним. Найбільшу продуктивність він виявляє в утворенні віддіслівних іменників на позначення різноманітних обрядів. Це назви, пов'язані з:

а) весільним обрядом: *огл'адини* 'обряд знайомства батьків нареченого з майбутніми сватами' (Кй), *заручини* 'обряд домовляння про весілля' (Кй); *змовини* 'те саме' (Кй), *засватини* 'те саме' (Сн);

б) родильним обрядом: *родини* 'святкування з нагоди народження дитини' (Кй), *христини* 'обряд і святкування хрещення дитини' (Кй, Мр), *посрижини* 'обряд святкування першого підстригання волосся дитини' (Ів, Кй, Лб), *пров'ідини* 'відвідування породіллі': *йак іде жинка на пров'ідини / до чолов'ік же не іде* // (Мр); *виводини* 'перші відвідини дитиною церкви' (Кй): *йак уже побуло на виводинах / усе / дитинка росте* // (Кй).

в) обрядами, пов'язаними з будівництвом хати: *закладини* 'обряд і святкування закладення фундаменту будівлі' (Сш): *покладут' перви пидвалини / оце закладини* // (Сш); *ух'ішчини* 'святкування вселення у нову хату' (Вр), *ух'ішчини* (Кй, Сш);

г) назви, пов'язані з поховальним обрядом, утворені від основ порядкових числівників. Ці назви поширені в усіх досліджуваних говірках: *диц'ятини* 'поминки на дев'ятий день смерті людини', *сороковини* 'поминки на сороковий день смерті людини'. Очевидно, за аналогією до структур віднумеральних похідних утворено відіменниковий дериват *годовини* 'рік із дня смерті людини' (Кй), семантика основи якого так само передає кількісну семантику, тобто імпліцитно входить до числового ряду.

За допомогою суфікса *-ин(и)*₂ від дієслівних основ утворені назви предметів, що виникли як результат дії, названої мотивуючим словом: *сколотини* 'продукт, що виникає під час збивання масла із вершків' (Ів, Кй, Лб, Сн, Сш), *збойіни* 'подрібнена під час молотіння солома' (Ів, Кр, Лб, Сн).

Ймовірно, за цієї ж моделлю утворено дериват *розкуркулини* ‘те, що лишилося після розкуркулення’: *а тепер поведу / де була майстерс’ка шк’іл’на / де д’ід жиў / це його розкуркулени / під соломойу хата була / у його була пара коней / кузн’а / і оце його за це розкуркулили* // (Кй).

Менш продуктивним у творенні множинних іменників є суфікс *-ц(і)*. За допомогою суфікса *-ц(і)* утворено назви кутків: *Пидгайц’і* (Ст, Сш); *куток Пидгайц’і / під гайем чи шо* // (Сш), *П’ідгайц’і* (Кр), *куток Пидвориц’і* (Ст), *куток Солонц’і* (Сш), *Погрибц’і*: *бат’ко жинували на Погрибц’ах* / (Лб).

За допомогою суфікса *-ц(і)* від основ іменників *pluralia tantum* утворені демінутиви: *с’инц’і*: *с’ини / с’инц’і невелич’і* (Сл), *итанц’і* (Лб).

Високу продуктивність виявляє суфікс *-ц(і)* у творенні назв осіб за місцем проживання, національністю, належністю до об’єднання чи організації. Найчисельнішу групу утворюють назви осіб за місцем проживання: *бз’йц’і* ‘жителі С. Бзів’ (Лб), *сошник’йц’і* ‘жителі С. Сошнікова’ (Ст, Сш), *сошнікоўц’і* (Лб), *к’ілоўц’і* ‘жителі С. Кийлів’ (Вр), *к’ілоўц’і* (Жт, Кй), *сенк’йц’і* ‘жителі С. Сеньківка’ (Сн), *сизенкоўц’і* ‘жителі хутора Сизенкова’ (Сл), *сулимоўц’і* ‘жителі С. Сулімівка’ (Сл), *ўлас’йц’і* ‘жителі С. Власівка’ (Сл), *зак’йеўц’і, зак’йеўц’і* ‘люди з-за Києва відносно м. Борисполя’ (Лб), *полтаўц’і* ‘жителі Полтавської області’: *нас називали ран’ше полтаўц’ами / бо ми полтаўс’кої облас’т’і були* // (Сш).

Очевидно, під впливом форм на зразок *жцириб’ятинц’і* ‘жителі С. Жереб’ятин’ (Вр), *лебединц’і* ‘жителі С. Лебедин’ (Сл) утворено деривати *старинц’і* ‘жителі С. Старе’ (Гв, Рг, Сш), *к’іслинц’і* ‘прізвисько жителів С. Сулімівка’: *к’іслинц’і / через ичо? / через те / йак сказат’ кислий / українс’коїу правил’но / а вони кажут’ к’іслий / оце ў Сулимоўц’і / дак йіх і назвали к’іслинц’і* // (Лд); ці приклади свідчать про набуття словотвірної сили наростком *-инц(і)*.

До утворень цього типу належать назви осіб за національністю: *англ’йц’і* ‘жителі Англії’ (Лб), *бил’г’йц’і* ‘жителі Бельгії’ (Лб), *естонц’і* ‘жителі Естонії’ (Лб), *латв’йц’і* ‘жителі Латвії’: *у н’імц’йу робили бил’г’йц’і / естонц’і / латв’йц’і / білоруси / рус’к’і* // (Лб), *германц’і* ‘німці, жителі Германії’: *нашого пана убили / дак ходили розтисувац’а / ус’і люди ни знали того / а вони витребували германц’йу на усмірен’йе* // (Пг). До цієї групи зараховуємо деривати – назви осіб за належністю до країни, в якій вони проживуть, т. зв. квазіетноніми: *йугослаўц’і* ‘жителі Югославії’: *з нами иче робили йугослаўц’і / так’і два мужик’і / йім окреме йисти давали / і нам окреме* // (Гр); *американц’і* ‘жителі Америки’ (Вр, Лб).

Окрему групу назв із суфіксом *-ц(і)* та суфіксом *-оўц(і)*, що виник на базі суфікса *-ц(і)*, становлять назви осіб за належністю до об’єднання, організації: *ўласоўц’і* ‘солдати армії Власова’: *з ўласоўц’ами воўвали* // (Сш), *махноўц’і* ‘члени угруповання отамана Махна’: *банда Махна була / махноўц’і* // (Кй), *репоўц’і* ‘працівники організації РЕП-Агро-Транс’,

стро́батойці́ ‘солдати будівельних батальйонів’ (Жт).

Не утворюють окремих груп деривати **красно́голоуці́** ‘гриби’ (Кй), **б’локр’їуці́** ‘хвороба’ (Кй), **с’атуці́** ‘церковна книга зі списками з списками святих і церковних свят’: *n’in nazivajie d’itej no s’atuc’ax* (Кй).

Непродуктивним у творенні множинних іменників є суфікс **-am(a)**; зокрема приєднуючись до основ іменників, які вживаються тільки в множині, він утворює демінутиви: **санч’ата** (Лб), **гроше́н’ата** (Лб). Очевидно, ці деривати постали під впливом демінутивних форм іменників, утворених не від іменників *pluralia tantum*: **очен’ата** (Кй), **бровен’ата** (Кй), **зубен’ата** (Кй), **ножен’ата** (Лб), **масл’ата** (Ст). Зазначимо, що суфікс **-am(a)** є продуктивним у творенні назв на позначення збірності, серед яких: а) назви малят тварин: **курч’ата** (Лб, Лд, Кй, Сн): *на кут’у d’iti s’daicut’ i tod’i z’kvoakaut’ i c’ipkaut’ / шоб курч’ата родилис’а //* (Кй); **кур’ата** (Лб), **кур’ата**: *у мене кур’ат п’ят’ ірко //* (Кй); **тил’ата** (Вр, Ст, Сш), **ут’ата** (Ів, Лб), **ут’ата** (Сш), **утен’ата** (Сн), **зус’ата** (Сн), **зусен’ата** (Лб, Сш); **лош’ата**: *дв’і пар’і коней і пара лош’ат* (Лб), **козн’ата** (Ст), **порос’ата** (Жт, Мр, Сн), **мишин’ата** (Гл, Лб), **котен’ата** (Сн), **собачен’ата** (Сн), У говірці С, Київлів зафіксовано дериват **свин’ата**: *із тел’ати тел’атина / із свин’ати свинина //* (Кй); б) назви осіб: **близн’ата** ‘близнюки’ (Гл, Ів, Лб, Сш), **двоїн’ата** ‘двійнята’ (Ів, Лб), **дйуч’ата** (Гл, Гр, Жв, Ів, Кй, Кр, Сл, Сн).

Ендемічний дериват зафіксовано у говірці С. Сеньківка **д’ачен’ата** ‘жінки, що співають у церковному хорі’: *бат’ушка у воутарі / а д’ачен’ата були / тийе / н’еуча / на тому / на крилас’і // це читає там / дак то на тейі кажут’ д’ак / д’ачен’а / д’ак / вона читає на крилас’і / дак то н’еуча ше з нейу //* (Сн); в інших обстежених говірках цей дериват не виявлено, як і у відомих до сьогодні лексикографічних джерелах.

Непродуктивними у творенні іменників *pluralia tantum* у досліджуваних говірках є суфікси **-ошч(і)**, **-ан(и)**, **-к(а)**, **-ечк(и)**, які зафіксовані лише в кількох дериватах: **б’едношч’і** ‘бідність, злидні’: *їа жили у б’едношчах у великих //* (Лб), **х’ітрошч’і** ‘хитрощі’: *у нас х’ітрошч’іу ни було / ни х’ітрували / н’і / в’ік проробили //* (Ів); **коўзани** ‘пристосування для ковзання по льоду’ (Жв); **шкарбани** ‘старе зношене взуття’ (Ст); **вилка** ‘вила’ (Лб, Вр); **грошечки** ‘гроші’ (Іг).

Для досліджуваних говірок притаманне нульсуфіксальне творення іменників *pluralia tantum*, зокрема від дієслівних основ: а) на позначення процесів: **проводи** ‘поминання померлих на могилах через тиждень після Великодня’ (Кй, Лб), **проводи** ‘святкове проводжання хлопця в армію’ (Лб), **розг’ади** ‘обряд знайомства рідні молодого з молодого’ (Кй); *с’оодні хл’їб пом’їнала пошла / на другу нид’їл’у приход’ат’ до мене дивци’а / на розг’ади кажут’ //* (Ів); б) на позначення абстрактних понять: **крикливи** ‘стан дитини, коли вона постійно плаче’: *на перве св’їтло наслайут’ крикливи дитин’і / воно тод’і і ден’і н’їч ни буде спат’ / крикливиці’і //* (Вр); **перету́ми** ‘перевтома’: *Наташа мойа дуже худа / чи то перету́ми / чи шо воно //* (Лб); в) на позначення предметів: **обмети**

‘рештки борошна’: *д’ід у млин і буї і обмети ці назм і тау у рукаўчик / додому / муки* // (Кй); *забори* ‘зборки, дрібні складки на одязі’: *сорочк’і доу’ і із заборами* (Жт), *задери* ‘задerta шкірочка біля нігті’ (Вр).

Аналіз похідних іменників *pluralia tantum* засвідчив розвинену омонімію афіксів, зокрема суфіксів *-к(и)*, *-ин(и)*, *-ц(и)*. Натомість серед цієї групи дериватів слабо розвинуті синонімічні відношення. Синонімічні суфікси зафіксовані у назвах кутків, утворених за допомогою суфіксів *-ц(и)*, *-к(и)*: *Пидгайц’і, Пидворц’і, Об’ірки, Глийки*; в дeмінутивних назвах, утворених за допомогою суфіксів *-ат(а)*, *-ечк(и)*: *грошен’ата, грошечки*; у назвах відходів речовин, утворених за допомогою суфіксів *-ин(и)*, *-к(и)*: *одв’ійки, вис’їуки, сколотини, збойіни*. Зрідка іменники, які в говірках зафіксовані як іменники *pluralia tantum*, є синонімами до іменників *singularia tantum*: *перетути, б’едношч’і, х’ітрошч’і*, часто з іншим семантичним відтінком: *остатк’і, недостатк’і, балачк’і*.

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К., Пульсари, 2004. – 398 С.
2. Гладкий П. Говірка села Нехворощі Андрушівського району Бердичівської округи (кол. Житомирського пов.) // Український діалектологічний збірник. Книжка II. – К., 1929. – С. 109-157.
3. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. – К., Радянська школа, 1974. – С. 184 С.
4. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 С.
5. Статєєва В.І. Дeдeмінутиви *pluralia tantum* в українських говорах // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 168-170.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К., Наукова думка, 1969. – 583 С.

Список скорочених назв населених пунктів

Вр	Вороньків	Бориспільського р-ну Київської обл.
Гл	Глибоке	Бориспільського р-ну Київської обл.
Гр	Горобіївка	Бориспільського р-ну Київської обл.
Жв	Жовтневе	Бориспільського р-ну Київської обл.
Ів	Іванків	Бориспільського р-ну Київської обл.
Кй	Кийлів	Бориспільського р-ну Київської обл.
Кр	Кірове	Бориспільського р-ну Київської обл.
Лд	Лебедин	Бориспільського р-ну Київської обл.
Лб	Любарці	Бориспільського р-ну Київської обл.
Мр	Мартусівка	Бориспільського р-ну Київської обл.
Рг	Рогозів	Бориспільського р-ну Київської обл.
Сн	Сеньківка	Бориспільського р-ну Київської обл.
Сш	Сошників	Бориспільського р-ну Київської обл.
Ст	Старе	Бориспільського р-ну Київської обл.
Сл	Сулімівка	Бориспільського р-ну Київської обл.